

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 12 • Aralık 2025 • 295-306
Issue: 12 • December 2025 • 295-306

Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din

- Hökelekli, H. (2016). *Çocuk, genç, aile psikolojisi ve din*.
İstanbul: Dem Yayınları (237 s.)
- Hökelekli, H. (2016). *Psychology of children, youth, and family
in relation to religion*.
İstanbul: Dem Publishing (237 p.)
ISBN: 978-605-4036-15-8

Mine Durmuş

Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
✉ minedurmuss01@gmail.com | 0000-0002-1346-1864
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1751797>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	27 Temmuz 2025 • 27 July 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	18 Ekim 2025 • 18 October 2025
Kabul Tarihi • Accepted	28 Ekim 2025 • 28 October 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Aralık 2025 • 30 December 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Hayati Hökelekli tarafından yazılan bu kitap, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ortaya çıkan dini gelişim, ahlaki yönelim, aile içi dini etkileşim, gençlikte yabancılaşma ve dini şüphe gibi temel süreçleri analiz etmektedir. Eserde, çocuk ve gençlerin ahlaki gelişim süreçlerinde din eğitiminin rolü derinlemesine incelenmektedir. Dinin bu gelişim dönemlerine etkisi bağlamında aile içi yansımalar ve ebeveyn sorumlulukları öne çıkarılmaktadır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Ahlak gelişimi • Değerler psikolojisi
Ahlak pedagojisi • Çocuk • Genç • Aile

A b s t r a c t

This book by Hayati Hökelekli analyzes key developmental processes that emerge during childhood and adolescence, including religious development, moral orientation, intra-family religious interaction, youth alienation, and religious doubt. The work offers an in-depth examination of the role of religious education in the moral development of children and adolescents. Within the broader context of religion's influence on these developmental stages, the book highlights familial dynamics and parental responsibilities.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Moral development • Psychology of values
Moral pedagogy • Child • Youth • Family

Hayati Hökelekli, 1951 yılında Yozgat'ta doğmuştur. Lisans eğitimini 1975 yılında Kayseri'de tamamlamıştır. Kısa bir süre Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak öğretmenlik yaptıktan sonra 1977 yılında Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'nde asistan olarak akademik kariyerine adım atmıştır. Uludağ Üniversitesi'nde sürdürdüğü görev süresince, “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi” konulu çalışmasıyla 1983 yılında doktor unvanını, 1988 yılında doçentlik ve 1995 yılında profesörlük unvanlarını almıştır. Hâlihazırda Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Başkanı olarak yaş haddinden emekli olan Hökelekli, akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Değerlendirmesi yapılan *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* başlıklı bu kitap, din psikolojisi alanında yazılmıştır. Eser incelendiğinde içindekiler bölümünün önsöz ve alt başlıkları hariç on bölümden oluştuğu görülmektedir. Yazar, her bölümde bir ana başlık, önsöz, alt başlıklar, sonuç ve kaynakçaya yer vermiştir. Eserin önsözünde Hökelekli, genel olarak insanın tabiatı gereği sıkıntılı süreçlerden geçtiğini vurgulamış ve bu süreçte inanç ve değer algısının önemine dikkat çekmiştir. İnsanın kendini gerçekleştirme noktasında bilgisinin, din ve değerler alanının bilgisiyle etkileşim içinde olması gerektiğini belirtmiştir (ss. 9-10).

Eser, daha önce yayınlanmış pek çok akademik makale ve bildirileri bünyesinde barındırır. Önsözde belirtildiği gibi din ve değerler boyutunun ülkemizde genellikle sosyal bilimciler ve eğitimciler tarafından ihmal edildiği ve bu alanlarda başarılı çalışmaların ortaya çıkmadığı görülmektedir (ss. 9-10). Yazarın bu çalışması daha önce dikkate alınmamış bir boşluğu doldurması açısından önem arz etmektedir.

Eserin *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi* başlıklı birinci bölümü (ss. 11-30) dört başlığa ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla a. *Ahlak Gelişimi ile İlgili Temel Kavramlar*, b. *Çocukta Ahlaki Gelişim Dönemleri*, c. *Çocukta Bazı Ahlaki Davranış Özellikleri*, d. *Çocuğun Ahlaki Eğitimi*’dir. Birinci bölüm dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; 1. *Vicdan ve Vicdan Gelişimi*, 2. *Sosyal Öğrenme ve Sosyalleşme*, 3. *Modelle Özdeşleşme ve Rol Alma*, 4. *Zihinsel Olgunlaşma ve Ahlaki Yargı*’dır. Bu alt başlıklar kapsamında çocuğun ahlaki gelişim süreci incelenmiştir.

Vicdan, kişinin doğru ile yanlış ayırmasına yarayan içgüdüsel denetim mekanizması ile görev bilincini anlamasını sağlayan fikirlerin oluşturduğu bir sistemdir (s. 12). Bu vicdan sisteminin uyanmasının, çocuğun ahlaki gelişiminde önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Bu gelişim çocuğun aile ortamı ve etkileşim içinde bulunduğu çevresel faktörlerin etkisiyle şekillenir. Bu bağlamda çocuk ebeveynleri ile özdeşleşmeye daha

yatkın olduğu için ahlaki gelişiminde de onların rolünü üstlendiğini ortaya koyan bir dizi araştırma olduğu belirtilmiştir (ss. 13-14). Çocuktaki zihinsel olgunlaşma ve ahlaki yargı rol alma yeteneğinin empati yoluyla kazanılmasına bağlıdır. Bu nedenle kişinin yaptığı eylemlerin karşı tarafı nasıl etkilediği düşüncesi ahlaki yargının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Hökeleli, bölümün ikinci ana başlığında çocuklardaki ahlaki gelişim dönemlerini; ahlak öncesi dönem, bencillik dönemi, başkalarına uygunluk dönemi, duygusal vicdan dönemi, akılcı vicdan ve evrensel ahlak dönemi olarak beş safhada birbiriyle bağlantılı bir şekilde incelemiştir.

Yazar, bebeklik çağındaki davranışların herhangi bir ahlaki statüye karşılık gelmediğini beyan eder. Aynı zamanda 6 yaşına kadar bencil davranışlar sergileyen çocukların eylemleri olumsuz gibi görünse de ahlaki duygu başlangıcının olduğu ileri sürülmüştür. 4-6 yaş arasında yoğun bir şekilde görünen benmerkezcilik, 6-9 yaş arasında yerini otoriteye itaate bırakmaktadır. Ahlaki değerlerin içselleştirilmesiyle birlikte on yaşından itibaren otoriteye olan bağlılık azalmaya başlamaktadır. Bununla birlikte çocuk özgür düşünce yapısıyla kişilerle bireysel ilişkiler kurmaya başlamaktadır. Akabinde ergenlik döneminin de etkisiyle çocuğun evrensel değerlere ve başka bireylere karşı insani ve ahlaki bilinç geliştirdiği görülmektedir. (ss. 15-17).

Yazarın dikkat çektiği noktalardan biri de çocuktaki bazı ahlaki davranış özellikleridir. Bunlar; dürüstlük ve yalan, adalet duygusu ve kavramı ve özgecilik. Çocuğun dürüstlük ve yalan algısı, kendi menfaatiyle ilgili konularda değişkenlik göstermesi sebebiyle 14 yaşına kadar kesin çizgilerinin bulunmadığı belirtilerek onların adalet duygusunun 12 yaşından itibaren daha üst bir seviyeye çıkıp gelişme gösterdiği ifade edilmiştir. Son olarak ele alınan çocuktaki özgecilik duygusunun ise 5-6 yaşından itibaren ilerleme kaydederek 9-10 yaşlarından sonra tam anlamıyla olgunluk düzeyine ulaştığı belirtilmiştir (ss. 18-21).

Hökeleli ele aldığı son başlıkta, *Çocuğun Ahlaki Eğitimi* konusunu işlemiştir. Bu bölüm çocuğun ahlaki eğitiminde annenin ahlaki özdeşleşme modeli olduğunu ve annenin ahlaki gelişim sürecinde önemli bir rol oynadığını vurgular. Ayrıca, ahlaki davranışın iki temel özelliği olan “özerklik ve karşılıklılık” ele alınmış olup ahlakın kazanılmasıyla toplum-sallaşmanın gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte çocuğun evrensel ahlaka olan inancını güvence altına alan otoritenin ‘ilahi otorite’ olabileceği izah edilmiştir (s. 24). Din ve ahlak eğitiminde, Tanrı’nın zulmeden ve yakan bir figür gibi anlatılmasının hatalı olduğu ifade edilerek

ebeveynin çocuğa örnek davranışlarla rol model olması gerektiği vurgulanmıştır. Rol modellığın yanı sıra eğitim ve öğretim sürecinde ceza ve ödül sistemiyle güzel davranışların takviye edilmesi, hoş olmayan eylemlerin ise azaltılması amaçlanmalıdır. Ceza ve ödül sisteminde sert ve acımasız cezalandırmaya dayanan davranışların çocuktaki ahlak gelişimini olumsuz olarak etkilediği ele alınmıştır (ss. 26-29). Özetle, çocuğun vicdan gelişimi açısından esas olanın, olumsuz davranışlarda bulunduğu ceza alma korkusuyla değil, zarar verdiği kişinin yerine kendisini koyarak vicdani bir muhakeme geliştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çocuğa nasıl davranması gerektiğinin nedenleriyle açıklanmasının onun ahlaki gelişiminde içsel kontrol kazanmasına destek olduğu ifade edilmiştir. Çocuğun ahlaki eğitim ve gelişimi hem çocuk hem de etkileşim içinde olduğu toplum açısından son derece önemlidir. Çünkü bu içsel kontrolü sağlayamayan çocuklarda birtakım toplumsal sorunlara yol açan şiddete eğilim gibi olumsuz davranışlar görülebilmektedir.

Yukarıda ahlaki gelişim süreçlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için dikkat edilmesi gereken dinamiklere değinilmiştir. Günümüz modern toplumunda bu dinamiklere dikkat edilmediğinde çocuk ve gençlerin ahlaki gelişimleri olumsuz etkilenmektedir. Nitekim eserin ikinci bölümünde (ss. 33-50) *Çocuk ve Gençlerdeki Şiddet Olayları ile İlgili Tespitler ve Önlenmesine Yönelik Öneriler* başlığına yer verilerek: *Giriş*, a. *Şiddet ve Aile*, b. *Şiddet ve Okul*, c. *Öneriler* olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır. Yazar *giriş* bölümünde öncelikle çocuk ve gençler arasında şiddet olaylarının hem ülkemizde hem de dünya çapında artış gösterdiğini belirterek bu artışın, ahlak ve değerlerin yozlaşmasıyla doğru orantılı bir ilişkisi olduğuna dikkat çekmiştir. Günümüz insanında gözlemlenen yalnızlaşma olgusunun temelinde ahlaki değerlerden uzaklaşmanın yattığı belirtilmiştir. *Şiddet ve Aile* başlığı altında; şiddet eğilimi gösteren bireylerin sağlıklı bir ailede büyüüp aile içi şiddete maruz kaldığı belirtilerek aile içi şiddet ile çocuğun şiddete olan eğilimi arasında sıkı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Yazar, *Şiddet ve Okul* başlığı altında, okul çevresinde akran zorbalığı gibi şiddet durumlarının önüne geçilebilmesi için bireyin öncelikle psikolojik açıdan sağlıklı bir ailede büyümesini ve ardından ahlaklı öğretmenler tarafından yönlendirilmesini bireyin iyi bir karaktere sahip olması açısından gerekli görmektedir (ss. 41-43).

İkinci bölümün son ana başlığı olan *Öneriler* kısmında yazar, anne baba ve yetişkin eğitiminin önemi, boşanan ebeveynlerin çocukları üzerindeki olumsuz etkisi, ebeveyn ve çocuk arasındaki tutarlı ve dengeli bir ilişki ağının önemi, çocuklar üzerindeki popüler kültürün ahlaki gelişim

açısından tehdidi gibi konuların önemine dikkat çekmiştir. Bu olumsuzluklarla başa çıkabilmek için ailenin, çocuğu sosyo-kültürel faaliyetlere yönlendirerek; değerler eğitimi, problem çözme becerileri, etkili iletişim stratejileri, empatik anlayış ve dini kimlik gelişimi gibi alanlarda destekleyici bir rol üstlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (ss. 44-49).

Eserin üçüncü bölümünde (ss. 51-69) *Çocuk ve Gençte Dini Kişilik Gelişimi: Bireysel İrade ve Çevre Etkilerinin Değerlendirilmesi* ana başlığı altında Giriş, a. *Dini Kişilik*, b. *Dini Kişiliğin Gelişimi ve İrade*, c. *Din Değiştirme Olayları ve İrade*, *Sonuç* ve *Kaynaklar* kısmına yer veren Hökelekli, Giriş kısmında kişilik ve iradenin açıklamasını yaparak psikolojik anlamda kişiliğin şekillenmesini benlik şuurunun gelişmesi olarak aktarmış aynı zamanda benliği W. James'ten aldığı alıntıyla maddi, sosyal ve manevi olarak üçe ayırmıştır. İradeli davranışın kişiliği temsil ettiğini ifade eden yazar iradenin şuurlu bir fonksiyon olduğunu dile getirmiştir.

Dini Kişilik başlığı altında; dini kişiliğin, imana bağlı olarak gelişen bir kişilik tipi olduğu ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak iman ve irade arasında sıkı bir ilişki olduğu belirtilerek sağlam irade sahibi olan kişilerin inanç noktasında da daha kuvvetli olduğu yazar tarafından vurgulanmıştır. *Dini Kişiliğin Gelişimi ve İrade* kısmında; çocuğun 3-4 yaş aralığında başlayan dini kişilik algısının soyut zekânın da gelişmesiyle ancak 12-14 yaşlarına gelindiğinde olgunluğa eriştiğini belirtilmiştir. Üçüncü bölümün son alt başlığı olarak ele alınan *Din Değiştirme ve İrade* kısmı; din değiştirmenin şuurlu bir irade ile olup olmadığının tartışıldığı ve yorumlandığı bölümdür. Sonuç olarak yazar bu bölümde, dinin çocuk üzerindeki ilk etkileri ebeveynleri ile kurduğu bağ ile ilişkilendirmiştir. Ardından bireyin, şuurlu bir şekilde ergenlikte dini kimliğine kavuştuğu görüşünü detaylıca ele almıştır (ss. 66-68).

Hökelekli eserin dördüncü bölümünde modern toplumda gençlerin yaşadığı dini kimlik sorununu ve gençlerin din konusunda yaşadığı içsel çatışmaları ele almıştır. Dördüncü bölüm (ss. 71-91) *Gençlik ve Din* olup kendine ait Giriş, a. *Modern Toplumda Din*, b. *Gençlik ve Din Araştırmaları*, c. *Gençlik Dindarlığının Bazı Sorunları*, d. *Dinin Gençlerin Hayatındaki Etki ve Sonuçları*, *Sonuç* ve *Kaynaklar* kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında kişinin anlam arayışı içinde kimlik bunalımı yaşayıp kimliğini yeniden inşa etme sürecine yer verilmiştir. İlk başlık olan *Modern Toplumda Din* kısmında günümüz dünyasında modernleşme ve sekülerleşmenin etkisiyle toplumun ne kadar dünyevileştiği iddia edilse de gerek Hristiyan gerekse İslam âleminde din anlayışının dinamik bir hüviyet kazandığının tespit edildiği vurgulanmıştır. Böylece günümüz toplumlarında 'kutsala dönüş' hareketlerinde artış olduğu ifade edilmiştir.

Dördüncü bölümün ikinci ana başlığı *Gençlik ve Din Araştırmaları* olan kısımda gençlerin dini tercihlerinde durum ve şartlara göre değişkenlik göstermesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra birçok potansiyeli içinde barındıran gençlik ruhunun din ile yakın ilişki kurduğuna vurgu yapılmıştır. Gençlerin toplumda kimlik gelişimi sürecinin dini ve vicdani olgular tarafından tamamlandığı ileri sürülmüştür. Bölümün üçüncü başlığı olan *Gençlik Dindarlığının Bazı Sorunları* kısmında; 1. *Ahlakçı Yönelim*, 2. *İnanma ve Uygulama*, 3. *Dini Yetiştirme Ortamları*, 3.a. *Okul ve din*, 3.b. *Cemaat ve din* alt başlıklarına yer verilerek “ahlaklılığın gençlerin gözünde dindarlıktan daha önemli olduğu” (s. 78) bunun yanı sıra modern toplumda, inancın davranış düzeyi üzerindeki etkisinin anlam arayışı içerisinde olan gençlerde büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Okullarda verilen din derslerinin yetersizliği dile getirilmiş olup dini cemaatlerin dini eksiklikleri tamamlamada dini kesinliğin teminatı ve kaynağı olduğu ileri sürülmüştür (s. 82).

Bölümün dördüncü başlığı *Dinin Gençlerin Hayatındaki Etki ve Sonuçları* olup alt başlıklar sırasıyla; 1. *Kimlik ve Anlam Kaynağı Olarak Din*, 2. *Ruh Sağlığı ve Din*, 3. *Değerler ve Din*, 4. *Cinsel Ahlak ve Din*, 5. *Madde Kullanımı, İntihar ve Din, Sonuç ve Kaynaklar* olarak kaleme alınmıştır. Bu başlıklar ışığında, gençlerin dini yönelimlerinin sağlıklı olmasının günümüz dünyasının problemleriyle başa çıkma noktasında fayda sağlayıcı bir yönü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dinin kişilerin ruh sağlığı üzerinde tamamlayıcı ve muhafaza edici bir etkisinin olduğu sonucuna varıldığı belirtilmiştir.

Eserin beşinci bölümü (ss. 93-109) *Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler* olup kendine ait *Giriş*, a. *Ergenlerde Dini Şüphenin Görünümü*, b. *Dini Şüphenin Kaynakları*, c. *Dini Şüpheli Konular*, d. *Dini Şüphenin Anlamını Değerlendirme ve Kaynaklar* kısmından oluşmaktadır. Yazar *Giriş* kısmında ergenlik döneminin din psikolojisi bakımından hem ‘dini uyanış ve bilinçlenme’ hem de ‘dini şüphe ve kararsızlıklar’ dönemi olduğunu ifade etmektedir. Beşinci bölümün ilk başlığı olan *Ergenlerde Dini Şüphenin Görünümü* kısmı a.1. *Tecrübi Araştırmalar* ve a.2. *Dini Şüphenin İki Özelliği* olarak iki alt başlıkta incelenmektedir. Modernitenin hızla yayılması ve çok hızlı şekilde nükseden kültür değişikliği, batı toplumlarındaki gençlerin dini şüphe içerisine daha çabuk girmesine neden olduğu belirtilmektedir. *Dini Şüphenin Kaynakları* adlı ikinci başlık b.1. *Psikolojik Kaynaklar*, b.2. *Sosyo-kültürel Kaynaklar* olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmıştır.

Ergenlik dönemiyle başlayan bağımsız olma isteği çocuğun kendi benliğini keşfetmesi için zaruri bir durumdur. Böylece birey hem kendi kişiliğini ispatlamak istemektedir hem de dini inanç ve değerleri daha da

araştırma arzusu içine girmektedir. Hökeleklî'nin belirttiği üzere; psikolojik neden olarak belirtilen cinsi istek ve heyecanlar ergende "suçluluk ve günahkârlık" duygusu yaratmakta ve imanında şüphe tohumları meydana getirmektedir. Öte yandan karşı cinsle kurulan arkadaşlık ilişkisinin genç bireyin kimlik arayışının bir ifadesi olduğu belirtilmiştir (s. 99). Ek olarak hatalı ve yetersiz din eğitimi ve din görevlilerinin bazı tutum ve davranışlarının da ergenlerin dine bakış açılarında önemli bir yerde bulduklarını söyleyen yazara göre; gençlerin dine karşı şüphe geliştirmelerinde sosyo-kültürel olarak çevresinde ciddi şekilde olumsuz etkisi bulunmaktadır.

Dini Şüphe Konuları adlı üçüncü başlıkta ise yazar dinin tamamına yönelik değil de bazı konularda şüphe duyulduğunu ifade ederek ergenlerin bu şüphe ve güvensizlik tutumunu onların kesin cevaplar arayışı içinde olduğuna bağlamaktadır (ss. 104-105). Beşinci bölümün son ana başlığı olan *Dini Şüphenin Anlamını Değerlendirme* kısmında ise yazar, zekâ ile inanç arasında bir ilişkinin olmadığını belirtilerek, dini şüphenin yaşanmasının sebebinin sosyal, kültürel, ailevi ve eğitim gibi birçok faktörden kaynaklandığını belirtmektedir. Dini şüphe yaşayan her gencin bu durumdan olumsuz etkilendiği ve onların ancak uygun bir dil ve üslupla aydınlatmaya yönlendirilmesinin en doğru çözüm olduğu belirtilmektedir. Dini şüphe durumunda ergenlerin bütün sorunlarına çözüm odaklı yaklaşmak ve onların en doğru seçimi yapmalarına yardımcı olmanın bu krizi atlattıklarında büyük öneme sahip olduğu ifade edilmektedir (ss. 105-108). Bu nedenle bir sonraki bölümde sosyo-ekonomik ve kültürel altyapıları farklı olan gençlerin dini şüphe konusunda yaşadığı problemlere cevap vermesi amacıyla tablolardan elde edilen bulgular doğrultusunda tablolar yazar tarafından analiz edilmiştir.

Kitabın altıncı bölümü (ss. 111-154) *Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi* olup kendine ait *Giriş, Materyal ve Metot*, a. *Araştırma Bulguları*, b. *Araştırma Sonuçları ve Kaynaklar* kısmından oluşmaktadır. Altıncı bölüm İmam Hatip Lisesi ve Genel Lise öğrencilerinin bazı davranış özellikleri arasındaki karşılaştırılmış bir dizi araştırma bulgularını aktarmaktadır.

Materyal ve Metot bölümünün alt başlıkları 1. *Araştırmanın Konusu* ve 2. *Temel Kavramlar*' dan oluşmaktadır. *Araştırma Bulguları* adlı başlığın alt başlıkları şu şekildedir: 1. *Öğrencilerin Aile Çevresi Özellikleri*, 2. *Gelecekle İlgili Tutumlar* 2.a. *Kişisel Gelecek Hakkında Tutum (iyimserlik ve kötümserlik)*, 2.b. *Gelecekte Yaşama Seviyesiyle İlgili Umutsal Tutum*, 2.c. *Gelecekte İlk Planda Yapılması Düşünülen Konular*, 3. *Duygusal Gerginlikler, İstekler, İdealler*

ve Engeller Karşısındaki Tutumlar, 3.a. Hayat Tarzı ve Günlük Duygusal Durum, 3.b. Aşılamaç Engelle Karşılaşma ve Buna Bağlı Tepkiler, 3.c. Gerçekleştirilmek İstenen İdealler ve Karşılaşılan Engeller, 4. Suçluluk, Günahkârlık, Yetersizlik ve Hayatın Anlamsızlığı Duyguları, 5. İçten Ya Da Dıştan Kontrol Olan İnanç (Kader Anlayışı), 6. Dini İnanç ve Tutumlar, 6.1. Dini Tutumlar, 7. Vatanseverlik Tutumları, 8. Sosyal İlişkiler, 8.a. Aile İlişkileri, 8.b. Arkadaşlık İlişkileri, 8.c. Okul Yöneticileriyle ve Öğretmenlerle İlişkiler, 9. İlgiler, 9.a. Kişisel ve Sosyal İlgiler, 9.b. Boş Zaman İlgileri.

Hökeleli tarafından, altıncı bölümde yer alan tablolar ile analiz edilen veriler ışığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır: İmam Hatip Liseleri ve genel lise son sınıf öğrencileri arasında bazı kişilik özellikleri açısından gözle görünür biçimde farklar olduğu belirtilmektedir. Araştırmanın konusu ve içeriği bakımından sonuçlar ise hayattaki tutumlar, davranışlar, mesleki yönelim, dizi-film tercihleri, kitap türleri, sosyal çevre ve öğretmenlerle olan ilişkiler gibi birçok farklı konu üzerinden bakış açılarının farklıları dikkat çekici düzeyde önem arz etmektedir. Buradaki farklılıkları hem dini eğitime hem de sosyal çevreye bağlamanın da yeterli bir sebep olmadığına da üstünde durulmaktadır. Yazar araştırmanın sonucu olarak; İHL öğrencisinin sadece sorgusuz sualsiz itaat etmediğini, aynı zamanda şuurlu olarak her konuyu da değerlendirip seçici olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, İHL öğrencilerinin hem milli değerleri hem de çevresindeki bütün uyarıcıları şuurlu bir şekilde dinin süzgecinden geçirerek bunları şahsi ve sosyal hayatına mantıklı bir şekilde oturtan bireyler oldukları ifade edilmektedir (ss. 151-153).

Kitabın yedinci bölümü (ss. 157-171) *Gençlikte Yabancılaşma ve Aileye Düşen Görevler* olup kendine ait bir *Giriş*, dört başlık ve *Kaynaklar*'dan oluşmaktadır. Yedinci bölümün ilk başlığı olan *Gençlik ve Yabancılaşma* kısmı kendi içerisinde üç alt başlığa ayrılmaktadır. Alt başlıklar sırasıyla şöyledir: 1. *Yabancılaşma Nedir?* 2. *Bireysel ve Toplumsal Yabancılaşma ve* 3. *Yabancılaşmanın Sonuçları.*

Yedince bölümde incelenen yabancılaşma kavramı özü itibarıyla sosyolojik ve psikolojik açıdan kimlik kaybı, kişilik parçalanması ve değerlerin yitilmesi olarak ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak bireysel ve toplumsal yabancılaşma ise bireyin içinde bulunduğu çağdaş toplumun dayattığı yargılardan dolayı benliğine uzaklaşması ve yetersiz toplumsallaşmanın bir ürünü olarak belirtilmektedir. Yazar, yabancılaşmanın sonuçlarının ise bencillik, anlamsız ruh halleri, kimlik zayıflaması, kendini unutmama, tüketim toplumunun değerleri yitirmesi, suç davranışları ve hiçlik olduğunu belirtmektedir (ss. 158-161).

Yedinci bölümün ikinci başlığı olan *Kendinden Kaçış ve Kendini Tabrip Etme* kısmı kendini gerçekleştirememiş ve kimliğini oluşturamayan gençlerin, dinden uzaklaşarak sapkın davranışlar ve kötü alışkanlıklara yöneldiğine dair bilgi sunmaktadır. Yazar bu başlıkta; *Madde kullanımı ve bağımlılıklar, Suç ve suçluluk davranışı, Fanatizm ve şiddet, İtibar ve bazı ahlak anlayışını* ele alarak bir dizi araştırmayla konuya açıklık getirmektedir. Bölümün üçüncü başlığı olan *İnanç ve Maneviyat Sorunları* kısmı *Din Değiştirme, Sapık inançlar ve dini ilgisizlik ve Ateizm* alt başlıklarını içermektedir. Yazara göre gençler, inanç ve maneviyat alanındaki eksikliklerini yabancılaşma nedeniyle göstermektedirler. Yedinci bölümün son başlığı olan *Aileye Düşen Görevler* kısmı ise bütün olumsuzluklara rağmen gençlerin bunlardan etkilenmemesi, etkilense bile en büyük değerlerimizden biri olan ailenin gence yaklaşımıyla bu sorunlardan kurtulabileceğini aktarmaktadır. Aileye düşen en büyük görevin ise gençle kurduğu sağlıklı iletişim ve manevi olarak onu destekleyen davranışlarda bulunmak olduğu ileri sürülmektedir.

Kitabın sekizinci bölümü (ss. 173-197) *Aile Psikolojisi ve Aile İçi İletişim* olup kendine ait bir *Giriş*, a. *Anne-Baba Psikolojisi ve İlişkileri*, b. *Ailede Çocukların Psikolojisi*, c. *Anne Baba ve Çocuk İlişkileri*, d. *Ana Babanın Çocuğa Karşı Tutumları*, e. *Ailede Sağlıklı İletişim Ortamı ve Kuralları ve Kaynaklar* kısmından oluşmaktadır. Yazar, insanın manevi gelişimi için en uygun ortamın aile olduğunu ifade ederek aile içindeki ilişkilerin anne ve babanın sağlıklı tutumu olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı sevgi ve saygıyla büyüyen çocukların temelinde aileden gördüğü örnek davranışlar bulunmaktadır.

Kitabın dokuzuncu bölümü (ss. 199-207) olan *Gençlikte Din Değiştirme: Misyonerlik Faaliyetleri ve Gençlerimiz* başlığı kendine ait *Giriş* iki başlık ve altı alt başlıktan oluşmaktadır. Bölümün ilk başlığı olan *Misyonerlerin Hedefi Olarak Gençler* kısmı altı alt başlıkta incelenmiştir. Başlıklar sırasıyla şöyledir: 1. *Risk Grubu Olarak Lise ve Üniversite Gençliği*, 2. *Gençler ve Kimlik Arayışı*, 3. *Dini Değişim ve Bağlanma İhtiyacı*, 4. *Sevgi Söyleminin Çekiciliği*, 5. *Sosyal İlgisi ve Yeniden Sosyalleştirme*, 6. *Ailevi Sorunların Baskısı*'dir. Modernitenin ortaya çıkmasıyla küreselleşme olgusu, beraberinde ekonomik, dini ve ahlaki yozlaşma ve yaşam biçimlerinde değişikliği de ardı sıra getirmektedir. Bireylerin kimlik bunalımı yaşadığı dönemde dini inanç ve değerlerin önemi vurgulanarak ideolojilerin bıraktığı koca boşluğu tekrardan dinlerin doldurduğu ifade edilmektedir. Misyonerlerin yeni yöntem ve taktiklerle manevi açlık çeken insanları çalışmalarına dahil ettikleri belirtilmektedir.

Dokuzuncu bölümün ikinci ana başlığı ise *Gençleri Misyonerlerin Propagandasından Nasıl Korumayabiliriz?* Yazar misyonerlik faaliyetlerinin sürekli devam ettiğini vurgulayarak önlem olarak kısaca şunlara değinmiştir: Çocuğun sağlıklı bir aile ortamında yetiştirilmesi, dini eğitiminin sevgi temelli okullarda verilmesi, cami ve çevresinde çocuklar ve gençler için ilgi çekici imkânların olması ve camide onlara hoşgörü ile davranılması, misyonerlerin İslam ve Müslümanlar hakkındaki karalamalarına uygun şekilde cevap verilmesi gibi önerilerdir (ss. 207-213).

Kitabın onuncu ve son bölümü olan (ss. 215-236) *Din Değiştiren Gençlerimiz: Hristiyan Olan Gençler ve Psiko-sosyal Etkenler Üzerine Bir Araştırma* kısmı kendine ait *Giriş*, üç başlık, *Kaynaklar* ve on bir alt başlıktan oluşmaktadır. Başlıklar ve alt başlıklar sırasıyla şöyledir: a. *Yöntem* a.1. *Örnekleme*, b. *Araştırma Bulguları ve Yorumlar*, b.1. *Demografik Özellikler*, b.1.a. *Din değiştirme yaşı*, b.1.b. *Medeni durum*, b.1.c. *Öğrenim durumu*, b.1.d. *Ailenin sosyo-ekonomik durumu*, b.1.e. *Mesleki durum*, b.1.f. *Anne babanın dini durumu*, b.2. *Din Değiştirenlerin Dini Durumu*, b.2.a. *Dini bilgi seviyesi*, b.2.b. *İslam dini ile ilgili ilk bilgilerin kaynağı* b.2.c. *Din değiştirme nedeni*, c. *Sonuç ve Öneriler*.

Hökekleli tarafından, onuncu bölümde yer alan tablolar ile analiz edilen veriler ışığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Din değiştirme hususunda başlıca etmenlerin ekonomi, mutsuz çocukluk geçirme, bozuk aile ilişkileri, sevgisizlik baş göstermektedir. Bu nedenle benlik ve kimlik bunalımı yaşayan gençler dinlerini değiştirerek rahata kavuştuklarını ifade etmektedirler. Ek olarak yazar araştırma bulgularında aşk evliliğinin de din değiştirmede etkili olduğunu belirtmektedir. Gençlerimizin kimlik bunalımı yaşayıp din değiştirmemesi için yazar birkaç öneride bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; toplumun ekonomik ve sosyo-kültürel şartlarının iyileştirilmesi, İslam'ı ve Müslümanlığı alçaltıcı söylemlerin önüne geçilmesi, okullarda Türkçenin en iyi şekilde öğretilmesi ve çocukları yabancı kültürlerden uzak tutmak, sağlıklı aile ortamı, okul ve ailedeki din eğitiminin sevgi temelli olması, camilerin kültür merkezi yapılması, toplumun belirli yerlerinde misyonerlik hareketlerinin engellenmesi için programların düzenlenmesi, medyada yapılan tartışmalarda kibar ve nazik olunması belirtilmektedir (ss. 231-235).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* adlı eserin kısaca bir değerlendirilmesi yapılacak olursa;

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Kitap, çocuk, genç ve aile psikolojisi bağlamında dinin işlevselliğini çok katmanlı bir yaklaşımla ele alarak literatürdeki

kavramsal boşlukları dolduran nadir çalışmalardan biri olma niteliği taşımaktadır. (ii) Kitapta yer alan teorik çerçeve ve saha temelli bölümler, psikoloji ve ilahiyat disiplinleri arasında kurulan yapısal bütünlük sayesinde çok disiplinli çalışmalara referans olabilecek akademik bir zemin sunmaktadır. (iii) Bölümler arasında kurulan tematik süreklilik, okuyucunun karmaşık gelişimsel süreçleri bütünlüklü olarak kavramasını kolaylaştırmakta ve metinsel tutarlılığı güçlendirmektedir. (iv) Eserde kullanılan kavramsal araçlar hem klasik hem çağdaş din psikolojisi yaklaşımlarını harmanlayarak kuramsal derinliği artırmakta ve ileri düzey akademik araştırmalara zemin hazırlamaktadır. (v) Çalışmanın uygulama odaklı bölümleri, eğitimciler ve ebeveynler için somut rehberlik işlevi görmekte; bu yönüyle kitap yalnızca akademik çevrelere değil, sahaya dönük çözüm önerileri arayan tüm paydaşlara da hitap etmektedir.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Bazı bölümlerde teorik açıklamalar ile örnek olayların iç içe verilmesi, anlatım bütünlüğünü zaman zaman zayıflatmakta ve kavramsal yoğunluğu azaltmaktadır. (ii) Eserde yer alan ampirik veriler, günümüz sosyal dönüşümlerini yeterince yansıtmadığı için güncelliğini koruyamamıştır. (iii) Bölümler arası geçişlerde yeterli bağlayıcı ifadelerin bulunmaması, metnin yapısal bütünlüğünü ve akademik akışını yer yer zedelemektedir. (iv) Kaynakça kısmında bazı alıntuların tam referans bilgileri eksik bırakılmış ya da standart akademik atıf biçimlerine uygun düzenlenmemiştir. (v) Kavramların yer yer açıklamasız biçimde kullanılması, din psikolojisi literatürüne yeni giren okuyucular için anlam zorluklarına ve kavramsal belirsizliklere yol açmaktadır.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Kitapta yer alan kavramsal çerçevenin uluslararası literatürle karşılaştırmalı olarak yeniden yapılandırılması, çalışmanın evrensel akademik görünürlüğünü artıracaktır. (ii) Bölümler arası içerik dengesinin yeniden düzenlenmesi, bazı temaların fazla yoğun bazı temaların ise sınırlı biçimde ele alınmasının önüne geçerek bütünlük sağlayacaktır. (iii) Kitapta kullanılan görsel, tablo ve grafiklerin artırılması, özellikle ampirik verilerin sunumunda okuyucuya daha net ve analitik bir izlek sunacaktır. (iv) Farklı sosyo-kültürel gruplar üzerinde yapılacak karşılaştırmalı saha araştırmalarıyla kitabın kapsayıcılığı güçlendirilebilir ve genellenebilirliği artırılabilir. (v) Kitabın içerdiği bulguların eğitim ve rehberlik programlarına dönüştürülerek uygulayıcılar için somut modüller hâline getirilmesi, sahaya yönelik etkisini derinleştirecektir.